

TARIX O'QITISHNING TASHKILIY SHAKLLARI. DARS, UNING TURLARI VA TUZILISHI

Mardonov Muhridin

Abdusodiqov Javohir

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti tarix yo'nalishi talabalari

Annotatsiya: Tarix o'qitishining tashkiliy shakllari ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Tarix darslari o'z ichiga bir nechta tashkiliy shakllarni oladi, jumladan, an'anaviy darslar, seminarlar, laboratoriya mashg'ulotlari, mustaqil ishlar va turli interaktiv metodlar. Har bir tashkiliy shaklning o'ziga xos xususiyatlari, maqsadlari va metodologiyasi mavjud bo'lib, ular o'quvchilarni tarixiy bilimlar bilan tanishtirish, tafakkurini rivojlantirish va tarixiy hodisalarni tahlil qilishda yordam beradi.

Kalit so'zlar: Tarix fani va uning oldiga qo'yiladigan ta'lim – tarbiyaviy talablar, zamonaviy tarix darslari, zamonaviy talablar.

KIRISH

Tarix kursi oldiga qo'yilgan ta'lim – tarbiya vazifalarini amalga oshirishning eng muhim shartlaridan biri har bir sinfdagi o'qitiladigan tarix kursining tutgan o'rni, uning ta'lim-tarbiyaviy vazifalari, har bir bo'lim va bo'limdagi mavzular, hatto har bir darsda o'qitiladigan mavzuning ham juz'iy vazifalari oldindan aniq belgilab olingandan keyingina tarix o'qitishga kirishish maqsadga muvofiq bo'ladi. O'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida tarix o'qitishning maqsad va vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish birinchi navbatda o'qituvchining har bir darsning ta'lim-tarbiya vazifalarini oldindan aniq va to'g'ri belgilab olinishiga bog'liqdir. Bu ham, o'z navbatida, o'qituvchining darsning ta'lim-tarbiya vazifalarini to'g'ri belgilash metodi va usullari haqidagi nazariy bilim va malakalarining darajasiga bog'liqdir. O'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida tarix kursi oldiga qo'yilgan ta'lim-tarbiya vazifalarini amalga oshirishning eng muhim shartlaridan biri har bir darsning ta'lim-tarbiya vazifalarini, shuningdek, uning boshqa darslar sistemasida to'tgan o'rni aniq belgilash va shu vazifalarni amalga oshirishdan iboratdir. Lekin har qanday tarbiyaviy vazifani ham, bir yoki bir necha darsda yoki sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'tkaziladigan ayrim tadbirlar vositasida batamom mukammal hal qilib bo'lmaydi.

ASOSIY QISM

Har bir tarix darsida va darsdan tashqari mashg'ulotlarda tarix o'qitish oldiga qo'yilgan g'oyaviy va tarbiyaviy vazifalarning qandaydir bir elementi amalga

oshiriladi. Shuning uchun ham o'qituvchi har bir tarix darsiga tayyorlanishda bu dars oldin o'tilgan darslarning davomi, bu darsda hal qilinishi kerak bo'lgan ta'lim-tarbiya vazifalari esa oldingi yoki kelgusi darslarda bajariladigan ta'lim va tarbiya vazifalarining ajralmas bir tarkibiy qismi ekanligini unutmasligi kerak. Ilmiy dunyoqarashniig asosini tashkil etuvchi muhim tushunchalarni o'quvchilar astasekinlik bilan, bir qancha darslar davomida o'zlashtirib boradi, yangi tushunchalar keyingi dars materiallari asosida konkretlashib, yangi mazmun bilan boyiydi. Keyingi dars o'quvchilarning avvalgi darslarda olgan bilimi, orttirgan malakalarini kengaytiradi, ularda yangi tushunchalar hosil qiladi. O'quvchilar tarixiy protsesslarni keng va chuqurroq tushunadigan bo'lib boradi. O'qituvchi har bir navbatdagi darsni rejalashtirar ekan, butun tarix kursining bir qismi bo'lgan bu darsda ta'lim va tarbiya vazifalarining qaysi bo'lagi yoki elementi qay darajada, qanday materiallar asosida va qaysi tomonini hal qilishi, o'quvchilarni qanday umumiy xulosalarga olib kelishi, qanday tarixiy tushunchalarni aniqlashi yoki kengaytirishi, qanday yangi g'oyalar tushuntirilishi, ularni qay tarzda tanishtirishi kerakligini puxta o'ylab olishi zarur. O'qituvchi butun tarix kursining ta'lim-tarbiya vazifalarini ayrim temalarning ta'lim-tarbiya vazifalari bilan bog'lab rejalashtirmog'i kerak. Temalar bo'yicha rejalashtirish temalarni o'qitishning metodik sistemasini ishlab chiqishga yordam beradi. Temalar bo'yicha rejalashtirganda har bir temaning butun tarix kursida tutgan o'rni va roli aniqlab olinadi. Har bir darsning ta'lim-tarbiya vazifalari o'z-o'zidan emas, balki o'qituvchining ongli va planli ishi asosidagina muvaffaqiyatli amalga oshiriluvim mumkin. Uqituvchi darsga tayyorlanayotganda o'quv programmasining hajmi va mazmunini hisobga olib material tanlaydi, programma va darslik asosida dars planini to'zadi, materialni joylashtiradi va uni bayon qilishda hujjat va boshqa ko'rsatmali qurollardan foydalanish metodlarini belgilaydi. Ammo, bu ishlar o'qituvchi darsning asosiy g'oyasini, undan ko'zlanayotgan ta'lim-tarbiya vazifalarini, darsda nimaga erishish, o'quvchilarda qanday tasavvur va tushuncha xosil qilish kerakligini aniq va to'g'ri hal qilgan taqdirdagina o'qituvchi ko'zlangan maqsadga erishishi mumkin. Darsning bosh g'oyasi va uning tarbiyaviy vazifalari to'g'ri va aniq belgilanmay o'tkazil-gan dars programmada ko'rsatilgan faktlarni tasodifan, shunchaki sanab o'tishdan iborat bo'lib qoladi. Material tanlash va uni izchillik bilan joylashtirish, darsda qo'llaniladigan butun didaktik usullar va metodik vosita-larning hammasi darsning bosh g'oyasiga, uning ta'lim va tarbiya vazifalarini hal etish maqsadiga bo'ysundirilishi kerak. Shuning uchun ham har bir darsning bosh g'oyasi va uning ta'lim-tarbiya vazifalarini aniqlash o'qituvchining darsga tayyorlanishida eng muxim bosqichni tashkil qiladi. Tarix darsiga tayyorlanishning bu muhim bosqichi eng mas'uliyatli bo'lishi bilan birga, ishning eng qiyin tomoni hamdir. Tarix darslarining bosh

g'oyasini, uning ta'lim-tarbiya vazi-falarini aniq belgilash, ayniqsa, yosh, tajribasiz o'qituvchilar uchun qiyin ko'chadi. Ular ko'pincha darsning ta'limiy vazifalari bilan tarbiyaviy vazifalarini aniq ajrata olmay, ularning birini ikkinchisi bilan aralashtirib yuboradilar yoki konkret dars materialini, uning mazmunini xisobga olmay, tarbiyaviy vazifalarni umumiy ravishda belgilash bilan cheklanib qo'ya qoladilar. Bunday o'qituvchilardan ko'pincha, - shu darsingizda qanday muhim tarbiyaviy vazifalarni hal qilishingiz kerak edi, - degan savolga,- o'quvchilarni milliy ruhda tarbiyalashni ko'zda tutdim,— degan mazmundagi umumiy javob olinadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tarix darslarining g'oyaviy mazmunini, uning ta'lim-tarbiyaviy vazifalarini belgilashda nimalarga e'tibor berish kerak? Avvalo shuni aytish kerakki, tarix darslarining g'oyaviy mazmuni, ta'lim-tarbiya vazifalari tarix programmasida berilgan material mazmuniga qarab belgilanadi. O'qituvchi darsda tarixiy voqealar va ayrim faktlarni bayon qilar ekan o'quvchilar uchun ularni bilishning qanday ahamiyati borligini jiddiy o'ylab ko'rishi, eng muxim va xarakterli tarixiy faktlarni ayniqsa kengroq qilib gapirib va tahlil; qilib berishi, voqealarning mohiyati, uning qonuniyatlari va tarixiy ahamiyatini ochib ko'rsatishi lozim. Tarix darslarining asosiy mazmunini tashkil etuvchi tarixiy voqeaning mohiyatini, uni keltirib chiqargan sabablarini, uning qonuniyatlari, ahamiyati va natijalarini chuqur o'rganish asosidagina darsning g'oyaviy mazmunini, ta'lim-tarbiya vazifalarini to'g'ri va aniq belgilash mumkin. O'qituvchi tarix darsining mazmuni, ta'lim-tarbiyaviy vazifalarini belgilashda tarixiy asarlari va davlat hujjatlariga asoslanib ish ko'rishi kerak. Davlatining hujjatlari tarix o'qitishning nazariy va metodologik asosini tashkil etadi. Asarlar yuqoridagi namunalarda keltirilganidek, ba'zi mavzularnigina emas, balki butun tarix kursining mazmuni, ta'lim-tarbiya vazifalarini belgilashda o'qituvchi uchun asosiy metodologik manba bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, darsda ulardan foydalanish o'qitishning g'oyaviy, ilmiy-nazariy saviyasini oshirishga yordam beradi. Mavzuni zamonaga bog'lab o'rganish uning mazmunini chuqurroq anglab olishga yordam beradi, mavzuni o'rganishga ko'proq qiziqtiradi, uni aktuallashtiradi, darsning ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatini oshiradi. Tarixni hozirgi zamon bilan bog'lash uchun avvalo, butun kishilik jamiyati tarixini ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti va almashinib turishi muqarrar ekanligi haqidagi bayon qilib. Tarix darslarining g'oyaviy mazmuni ta'lim-tarbiya vazifalarini belgilashda tarix o'quv dasturining uqtirish xati ham katta ahamiyatga egadir. Bu xatda tarix kursining ta'lim-tarbiyadagi roli, vazifalari va mazmuni aniq ko'rsatib berilgan. Shuning uchun ham har bir darsga tayyorlanishda DTS va o'quv dasturining uqtirish xatidagi ko'rsatmalar nazarda tutiladi. Tarixdan metodik qo'llanmalar hamda maxsus metodik adabiyotlar ham katta rol o'ynaydi.

O'qituvchi tarix darslarining ta'lim-tarbiya vazifalarini belgilashda albatta ulardan foydalanishi kerak. To'g'ri, tarixning hamma bo'limlari bo'yicha ham darslarning ta'lim-tarbiya vazifalarini aniq belgilab olishga yordam beruvchi ko'rsatmani topish qiyin. Shuning uchun bu sohada har bir o'qituvchi shaxsan o'z tajribasi, ijodiga tayanishi kerak bo'ladi. Darsga puxta tayyorgarlik ko'rish, uning ta'lim-tarbiya vazifalarini to'g'ri va aniq belgilab uyg'unlashtirib olib borishning o'zi kifoya qilmaydi. Muhitning metodik vosita darsda ta'limtarbiyani uyg'unlashtirib borishga yordam beradigan metod va vositalardan to'g'ri, o'rinli foydalana bilishdir. Tarix o'qitishda ta'lim bilan tarbiyani uyg'unlashtirib borishga yordam beradigan metod va vositalar nimalardan iborat? Tarix bilimlarining tarbiyaviy ta'siri shu bilimlarning qay daraja tarixiy faktlarga asoslanganligi va ularni darsda ishonchli hamda emotsional tarzda ochib berilishiga bog'liqdir. O'quvchilar tarixiy faktlarning to'g'riligini tushunib borishlari va faktlar asosida chiqarilgan xulosalar ular uchun ishonchli bo'lmog'i lozim. Shuningdek, o'quvchilar bayon etilgan faktlarning shu jihatdan to'g'riligiga komil ishonch hosil qilishlari ham zarur. Tarix o'qitishning muhim vazifasi — tarixiy hodisalarga berilgan ilmiy baholarni va o'rganilayotgan material yuzasidan chiqarilgan boshqa xulosalarni o'quvchilarga ishonarli qilib tushuntirib berishdan iboratdir. Ma'nosini yaxshi tushunmasdan yodlab olingan xulosalar o'quvchilar uchun ishonarli bo'lmaydi, tafaqur bilan, emotsional kechinmalari natijasida, tushunib, bi-lib olingan xulosalar ishonarli bo'ladi. Tarix ilmi o'quvchilarning tarixiy faktlarga, xalqlarning faoliyatiga, ijtimoiy sinflarning namoyandalariga, ijtimoiy ideologiya va shu kabilarga emotsional munosabatini uyg'otadi. Tarixiy bilimlarni o'zlashtirishning emotsionalligi bilimlarning puxta egallanishida, tarixga qiziqishni oshirishda, tarixiy faktlarni tahlil qilish va umumlashtirishda, bu bilimni o'rganishda, umuman o'quvchilarning faolligini kuchaytirishda muhim o'rin tutadi. O'qituvchi tarix fanining bugungi kun talablari va o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida tarixi kursining maqsad, vazifalariga javob beradigan eng muhim tarixiy faktlarni tanlay bilishi, ularni o'quvchilar ongiga jonli va obrazli qilib yetkaza bilishi lozim. O'quvchilar ko'z o'ngida o'tmish va hozirgi zamon voqealari to'g'risida jonli va yorqin tasavvur hosil qila bilish, ularda emotsiya uyg'otish, ijtimoiy hayotning yaxlit manzarasini gavdalandirish, bi-limlarni ongli va puxta o'zlashtirishning muhim shartlaridan-dir. Shunga erishish keraqi, har bir ayrim va hatto qisqacha bayon qilingan tarixiy fakt, har bir geografik nom va shaxslar-ning faoliyati ham konkret obrazlar yordamida o'rganiladigan bo'lsin. Obrazli tasvir, obrazli bayon o'quvchilar bilimining il-miy va puxta bo'lish shartlaridan biridir.

XULOSA

Shuni aloxida takidlab o'tish lozimki, tarix darsining mazmuni mustaqil O'zbekiston Respublikasining yoshlar orasida olib boriladigan mafkuraviy ishlar vaznfalariga mos kelishi, tarix o'rganishning turmush bilan aloqasini bog'langanligida, O'zbekiston kelajagi buyuk davlat bo'lishini nazariy va amaliy ishlar bilan bog'lab olib borishga yo'naltirilgan bo'lmog'i kerak. Tarix darslar o'quvchi yoshlarda shunday qat'iy tushunchani mustahkam shakllantirmog'i kerakki, Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi XV sessiyasida alohida qayd etib o'tganidek, «Kelajak o'z — o'zidan kelmaydi. U bugungi mashaqqatli mehnat bilan yaratiladi. Bugun yaratgan ishlarimiz kelajakka ham o'tadi. Agar bugun shoshilib nimanidir unutsak, kelajak avlodlar o'sha narsadan mahrum bo'ladilar. Jamiyat madaniyatsiz, ma'naviy – axloqiy qadriyatlarisiz yashay olmaydi. Ularni pisand qilmagan jamiyat pirovardi – oqibatda tanazzulga yuz tutadi» degan konsepsiya bilan yo'g'rilgan bo'lmog'i kerak. Tarix darslari samaradorligini oshirib borish uchun o'qituvchi tarix fanining rivojlanib borishini doimiy ravishda kuzatib bormog'i lozim. Ayniqsa, yuqori sinf o'quvchilarini tarixdan chop etilayotgan yangi asarlar mazmuni bilan tanishtirib borishlari o'quvchi yoshlarda tarixni o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini yanada o'sishiga olib keladi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Arhangelskiy N.P. svedeniya s sostoyanii izdaniy uchebnoy literaturo' v Turkestanskoy ASSR dlya shkol uzbekskix, kazaxskiy, turkmenskix, uygurskix, tadjikskix. T. 1992g.
- 2.Arhangelskiy N.P. —Uchebnaya literatural o'zbekskom yazike. Nauka i prosveheniye. 1922.
- 3.Arhangelskiy N.P. O prepodavaniye istorii v Sredne - ubekskom shkole, T. 1922 god Arhangelskiy N.P. Sredne-Aziatskiye voproso' geograficheskoy terminologii i trnskripsii. T, 1935g.
4. I.Karimov. —Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevoril. T. —Sharql, 1997. 9 – bet.
- 5 O'zbekiston Respublikasining —Ta'lim to'g'risidallgi Qonuni. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T. —Sharql, 1997. 21 – bet.
- 6 Barkamol avlod orzusi. T. —Sharql, 1992. 53 – bet. 7 I.Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T. —Sharql. 1998. 7 – bet.

